

Тетяна Разуменко

УЧАСТЬ ФАКУЛЬТЕТСЬКИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДІЇ СТАТУТУ 1863 РОКУ

У статті схарактеризовано коло повноважень факультетських рад університетів України з реалізації навчальної функції в період дії статуту 1863 року; визначено ступінь самостійності останніх у вирішенні навчальних питань та способи взаємодії з іншими управлінськими структурами; висвітлено практику роботи факультетських рад Харківського, Київського, Новоросійського університетів за цим напрямом.

Ключові слова: факультетська рада, статут, організація, навчання.

Соціально-економічні й політичні зміни в суспільстві, зміцнення державності України, входження її в європейський освітній простір неможливі без структурної реформи національної системи вищої освіти, утвердження колегіального начала як принципу університетського управління. Сьогодні досить помітним є пошук нової моделі стосунків університетів і державних органів влади, розробка нових законодавчих основ реалізації автономії вищих навчальних закладів.

Суттєвим напрямом переоцінки усталених поглядів, джерелом збагачення управлінської теорії й практики є глибоке вивчення й творче переосмислення з сучасних позицій вітчизняного історичного досвіду щодо утвердження університетської автономії й самоврядування.

Вивчення ступеню наукової розробки проблеми засвідчив, що загальні напрями діяльності професорських колегій (ученої ради й ради факультетів) як органів колегіального самоврядування у вітчизняних університетах другої половини ХІХ століття знайшли відображення в роботах А. Алексюка, Л. Зеленської, Р. Еймонтової, А. Іванова, Є. Ляховича, О. Микитюка, Ф. Петрова, А. Ревушкіна, Г. Щетиніної та ін. Однак, названі автори лише побіжно торкалися питань організаційно-педагогічної діяльності факультетських рад окресленого історичного періоду з реалізації навчальної функції.

Мета статті – визначити коло повноважень факультетських рад з організації навчально-виховного процесу в університетах України в період дії статуту 1863 року й схарактеризувати практику роботи останніх за цим напрямом.

У процесі наукового пошуку встановлено, що статут 1863 р. закріпив за факультетськими радами статус «першої» інстанції з розгляду всіх

навчальних справ. Однак у більшості випадків рішення останніх не були остаточними й вимагали затвердження з боку загальноуніверситетського колегіального органу – вченої ради. Остаточне рішення факультетські ради приймали лише з питань, що торкалися програм викладання факультетських предметів. Їх розгляд разом із звітами викладачів щодо прочитаних курсів здійснювався один раз на рік наприкінці квітня або на початку травня. Як правило, ці питання не викликали в засіданнях факультетських рад сперечань і дебатів, а також втручань у їх урегулювання вищого керівництва [62, с. 112].

Вивчення історико-педагогічних джерел [1; 6; 9; 10] засвідчило, що серед навчальних справ, які в окреслений історичний період перебували в компетенції факультетських рад, левову частку складали ті, що стосувалися розподілу предметів і порядку їх викладання на факультеті. Схвалені на засіданнях факультетських рад, огляди викладання передавалися на затвердження «вищої» інстанції – вченої ради університету. Наприклад, рада Харківського університету під час засідання 31 травня 1882 р. затвердила представлені факультетами історико-філологічним, фізико-математичним, юридичним та медичним огляди викладання предметів на 1882/83 акад. рік з розподілом годин на перше півріччя [6, с. 73–74].

З метою забезпечення повноти й ґрунтовності викладання факультетських курсів, розгляду на факультетських засіданнях підлягали й питання, що вимагали внесення змін і доповнень до укладеного розподілу предметів. Так, рада юридичного факультету Харківського університету на засіданні 4 жовтня 1865 р. прийняла ухвалу про зарахування до переліку предметів названого факультету історії законодавств і доручення його викладання доценту Стоянову по 4 лекції на тиждень. Показово, що така ухвала здобула підтримку членів ради Харківського університету на засіданні 5 жовтня 1865 р. [9, с. 3].

Члени ради історико-філологічного факультету Новоросійського університету на засіданні 16 березня 1866 р. визнали за необхідне порушити перед ученою радою клопотання про запровадження на історичному відділенні викладання двох самостійних курсів – загальної та російської географії. Своє рішення члени ради факультету мотивували, по-перше, наявністю суттєвих недоліків у підготовці майбутніх учителів географії для гімназій та прогімназій, по-друге, уведенням за новим гімназійним статутом вимоги поєднувати вивчення таких предметів, як географія та історія [8, с. 13–14].

Зауважимо, що вчена рада підтримала назване клопотання й визнала за необхідне просити попечителя навчального округу клопотати перед міністром про відкриття на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету кафедри загальної й російської географії.

Результати наукового пошуку засвідчили, що в умовах дії статуту

1863 р. постійною турботою факультетських рад стали й питання поділу факультетів на відділення, об'єднання й розчленування кафедр, заміни одних іншими, а також визначення кола предметів обов'язкових для вивчення студентами. Діяльність факультетських рад університетів України за цим напрямом ілюструють такі дані. Рада фізико-математичного факультету Харківського університету 1864 р. на одному із своїх засідань порушила питання про поділ факультету на три відділення: математичне, фізико-хімічне й природниче. З приводу цього було заслухано доповідь професора Бекетова, який констатував, що «нинішній поділ факультету на два розряди – математичних і природничих наук не задовольняє вимоги фізико-хімічних наук, роль яких невпинно зростає. Запровадження спеціального відділення (фізико-хімічного) дасть можливість слухачам університетських лекцій ґрунтовно вивчати фізику й хімію відповідно до сучасного стану їх розвитку. Окрім цього, й інші науки, що складають коло предметів двох існуючих відділень, будуть вивчатися студентами в більшому обсязі, оскільки фізика й хімія буде переведена до категорії допоміжних предметів» [4, с. 760]. Члени ради фізико-математичного факультету Харківського університету підтримали пропозицію професора Бекетова й уклали проект поділу названого факультету на три відділення. Згідно з укладеним проектом, до складу дисциплін математичного відділення мали входити: головні предмети – чиста математика, механіка (аналітична й практична), астрономія й геодезія, математична фізика. Фізико-хімічне відділення повинно було обіймати такі головні предмети, як фізика, хімія (дослідна й теоретична), фізична географія й технологія. До переліку додаткових зараховували математику, механіку, кристалографію з мінералогією. Завдання відділення природничих наук убачали у вивченні живої природи та її практичному використанні. Тому серед головних предметів перевагу надавали зоології (систематика тварин, порівняльна анатомія й фізіологія тварин, анатомія людини), ботаніці (морфологія й систематика рослин, анатомія й фізіологія рослин), геогнозії й палеонтології, мінералогії та сільському господарству. Серед допоміжних визначали хімію та богослів'я [4, с. 761].

Підкреслимо, що названий проект здобув схвалення вченої ради Харківського університету й був переданий на затвердження міністра. Останній надав дозвіл на його практичне втілення.

У процесі наукового пошуку виявлено й позицію факультетських рад інших університетів України щодо доцільності поділу факультетів на відділення, відкриття нових кафедр, визначення кола предметів обов'язкових для вивчення студентами. Так, рада фізико-математичного факультету університету Св. Володимира, розглянувши назване питання на засіданні 19 серпня 1864 р., дійшла такого висновку:

1. Зберегти існуючий поділ факультету на два відділення –

математичних і природничих наук.

2. Згідно з новим статутом кафедру прикладної математики реорганізувати в кафедру механіки, кафедру технології – в кафедру технічної хімії, кафедру сільського господарства і лісоводства – в кафедру агрономії.

3. Зарахувати до переліку предметів необов'язкових для вивчення студентами: а) російську історію й історію російської словесності для студентів обох відділень; б) технічну, органічну й аналітичну хімію для студентів математичного відділення [3, с. 771–772].

Зауважимо, що питання про визначення кола обов'язкових і необов'язкових курсів для вивчення студентами набуло актуальності в 60-і роки ХІХ ст. у зв'язку з поглибленням наукової спеціалізації, яка зумовила, в свою чергу, проблему відкриття нових кафедр та їх заміщення. З огляду на це, Міністерство народної освіти 1869 року, беручи до уваги той факт, що в університетах більшість кафедр, визначених статутом 1863 р., залишалася вакантними, визнало за необхідне укласти окремий припис, який би регулював питання розподілу кафедр за предметами на більш важливі, заміщення яких не передбачало відтермінування, й менш важливі, тобто такі, що деякий час могли б залишатися вакантними без нанесення особливої шкоди університетській освіті. Як правило, підготовка висновків з таких питань покладалася на факультетські ради. Наприклад, учена рада університету Св. Володимира, заслухавши на засіданні 14 березня 1869 р. зазначений припис, ухвалила рішення передати його на обговорення в факультетські засідання. Зважаючи на вищезазначене, рада історико-філологічного факультету, враховуючи факт поділу факультету на три відділення (класичне, слов'яно-руської філології та історичне), визнала такі предмети, як грецька і римська словесність, слов'янська філологія, історія російської мови й літератури, російська, всесвітня, церковна історія та філософія найбільш значущими, заміщення яких мало відбуватися першочергово. Водночас, члени ради дійшли висновку, що кафедра «світової літератури» є також вельми значущою, оскільки цей предмет вивчають студенти всіх трьох відділень [10, с. 4]. Таким чином, із 14 кафедр, визначених статутом 1863 р., рада історико-філологічного факультету визнала менш значущими лише дві: кафедру порівняльної граматики індоєвропейських мов та історії мистецтв.

Рада юридичного факультету університету Св. Володимира визнала за можливе віднести до переліку менш важливих кафедр історії слов'янських законодавств, мотивуючи це тим, що, по-перше, тимчасове її незаміщення не зашкодить юридичній освіті студентів, по-друге – через відсутність спеціаліста цієї галузі знань. Крім цього, члени ради юридичного факультету внесли пропозицію перетворити церковне законодавство на предмет не особливої кафедри, що заміщується професором, а доцентури, на утримання якої б виділялися кошти,

призначені для оплати праці штатних доцентів [10, с. 6].

Натомість, ради фізико-математичного й медичного факультетів названого університету були більш категоричними у своїх висновках. Зокрема, члени ради медичного факультету, вивчивши питання про поділ кафедр на предмети більш і менш значущі, прийняла ухвалу такого змісту: «Усі предмети медичного курсу перебувають у тісній залежності й взаємозв'язку, а відтак немає жодної галузі медицини, яку можна було б випустити без збитків для загальної медичної освіти. Тому поділ кафедр на більш і менш важливі є неприпустимим для медичного факультету» [10, с. 9].

Висновок ради фізико-математичного факультету був представлений у такому формулюванні: «Усі кафедри факультету, визначені статутом 1863 р., конче необхідні і їх скорочення неминуче призведе до регресу наукового розвитку факультету. Навпаки, в міру зростання професорсько-викладацького складу факультету, рада має намір порушувати клопотання про відкриття нових кафедр та поділ уже діючих» [10, с. 8].

Результати наукового пошуку засвідчили, що такий погляд на проблему демонстрували й ради факультетів інших вітчизняних університетів. Зокрема, ради фізико-математичного і юридичного факультетів Новоросійського університету на запит міністра народної освіти з приводу можливого поділу кафедр на більш і менш важливі, дали таку відповідь: «Усі кафедри, що входять до складу названих факультетів, є однаково важливими» [7, с. 21]. Щодо висновку ради історико-філологічного факультету, то остання визнала за можливе залишити незаміщеною кафедру світової літератури, аргументуючи це тим, що цей курс може бути включений до програми новітньої літератури, яка читається студентам лекторами [7, с. 25].

Вивчення історико-педагогічних матеріалів [1; 2; 5] дозволяє констатувати, що однією з навчальних проблем, які складали предмет постійної уваги факультетських рад в окреслений історичний період, стало обговорення результатів перевідних і підсумкових іспитів, а також установлення єдиних вимог та правил організації й проведення випробувань. Зокрема, факультетські ради широко користувалися дарованим їм статутом 1863 р. (§ 85) правом проводити вступні іспити, вважаючи останні надзвичайно важливими як у плані визначення ступеня загального розвитку абітурієнтів, так і обізнаності останніх. Наприклад, рада історико-філологічного факультету Новоросійського університету на підставі виявлення незадовільних знань класичних мов у бажаючих вступити на історико-філологічний факультет названого університету, ухвалила рішення здійснювати зарахування в студенти лише на підставі проведеного контрольного (вступного) іспиту. Названа пропозиція здобула підтримку на засіданні вченої ради 7-го лютого 1866 р. [2, с. 701]. Водночас, члени ради історико-філологічного факультету Харківського університету під час засідання 3 березня 1873 р. висловилися проти

пропозиції Вченого комітету щодо заміни вступних іспитів до університету письмовими роботами осіб, котрі мали відповідний атестат або свідоцтво [1, с. 122].

Що стосується курсових іспитів, від успішності яких залежав перехід студентів з курсу на курс, то вони, як правило, проводилися на факультетах як у до – так і у після канікулярний час. У останньому випадку не пізніше 31 серпня, за виключенням тих випадків, коли хтось із професорів не повертався з відпустки до визначеного терміну. Результати курсових та підсумкових іспитів доповідалися на засіданні ради факультету, на підставі чого остання приймала відповідну ухвалу.

Проте на практиці, як свідчить проведене дослідження, чинні положення часто порушувалися, що негативно позначалося на організації контролю за успішністю студентів й спонукало факультетські ради до вироблення більш чітких правил проведення курсових та підсумкових іспитів. Так, 1870 р. рада юридичного факультету університету Св. Володимира порушила перед ученою радою клопотання про внесення змін до діючих правил проведення іспитів, надавши такі аргументи: «Значна кількість студентів, особливо ті, що підлягають підсумковим іспитам, у будь-який спосіб намагаються ухилитися від їх складання в травні місяці (у 1867 р. – 73 студенти із 148, 1868 р. – 88 із 149). Надані довідки в більшості випадків носять сумнівний характер, проте факультет змушений допускати названих осіб до повторного складання іспитів. Такий стан справ носить не лише аморальний характер, але й стоїть на заваді сумлінній підготовці студентів до іспитів протягом усього курсу, оскільки останні у такий спосіб здобувають можливість готуватися до складання підсумкових іспитів протягом більш подовженого терміну (з травня по грудень)» [5, с. 949]. Беручи до уваги вищезазначене, члени ради юридичного факультету визнали за необхідне установити такий порядок проведення іспитів: а) підсумкові іспити проводити: до вакацій – у травні, після вакацій – з 1-го вересня по 1-е жовтня; б) напівкурсів: до вакацій – у травні, після вакацій – з 15-го серпня по 1-е вересня; в) зобов'язати студентів складати всі іспити до початку вакацій або ж переносити їх у разі появи поважної причини (частково або в повному обсязі) на після вакаційний термін; г) студентів, які не з'явилися на іспити в установлений термін, до їх складання не допускати [5, с. 950–951].

Показово, що вчена рада університету Св. Володимира погодилася з аргументами юридичного факультету, схваливши вищезазначені пропозиції. Унаслідок цього було підготовлено новий проект правил проведення іспитів на звання дійсного студента й ступінь кандидата.

Отже, вищезазначене дає підстави аргументовано стверджувати, що в період дії статуту 1863 р. досить широкий спектр питань навчально-виховного характеру (ухвалення програм вивчення факультетських предметів; установлення порядку їх викладання за роками навчання; внесення змін і доповнень до укладеного розподілу; визначення переліку

предметів, обов'язкових для вивчення студентами; обговорення перевідних і підсумкових іспитів; установлення єдиних вимог їх організації й проведення; поділ факультету на відділення, об'єднання й розчленування кафедр, заміну одних іншими) вперше порушувався й проектувався на засіданнях факультетських рад. Проте рішення останніх набували юридичної сили лише після затвердження з боку вченої ради університету.

Серед перспективної тематики подальшого дослідження проблеми визначено проведення порівняльного аналізу діяльності факультетських рад університетів України з реалізації навчальної функції в умовах дії статутів 1863 та 1884 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под. ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея ; вступ. ст. Т. Г. Павловой. – Х. : Изд-во САГА, 2007. – 390 с.
2. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: Историческая записка экстраординарного профессора А. И. Маркевича и акад. списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Эконом. тип., 1890. – 734 с.
3. О разделении на отделения факультетов университета Св. Владимира // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1867. – Т. 3 : (1850–1864). – С. 771–776.
4. О разделении физико-математического факультета Харьковского университета на отделения // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1867. – Т. 3: (1850–1864). – С. 757–762.
5. Правила о сроке и порядке производства в университете Св. Владимира испытаний на звание действительного студента и на ученые степени // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. – СПб., 1874. – Т. 4 : (1865–1870). – С. 949–952.
6. Протокол заседания Совета Харьковского университета 31-го мая 1882 г. // Записки Императорского Харьковского университета. – 1884. – Т. 2. – С. 71–80.
7. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета. – 1869. – № 3. – 116 с.
8. Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета. – 1866. – № 4. – 70 с.
9. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета. – 1865. – № 8. – 50 с.
10. ЦДІАУ, Ф. 707, Оп. 35, Спр. 63 «О составлении Советом университета Св. Владимира соображения о разделении кафедр в том университете на более существенные и менее важные для представления в Министерство Народного Просвещения», 1869, 20 арк.